

ИДЕИТЕ НА ИСИХАЗМА, ОТРАЗЕНИ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

Доц. д-р Антоанета Буюклиева
(Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас)

THE IDEAS OF THE HESYCHASM REFLECTED IN THE WORKS OF PATRIARCH EVTIMII

Assoc. Prof. Dr. Antoaneta Buyuklieva
(University “Prof. D-r Asen Zlatarov” – Burgas)

Abstract: This article examines the works of Patriarch Evtimii, founder of the Tarnovo Literari School and an undoubted authority in the spiritual and cultural life of medieval Bulgaria, in connection with the ideas of the most powerful ideological movement – the Hesychasm. The ideas of hesychast doctrine are indirectly reflected in the life and encomium of the writer through the image of the characters who have the features of the perfect Hesychast. Evtimii’s answers in his messages directly reflect the ideas of hesychasm of unity of the church and dominion over secular authority and fight against the moral corruption.

The analysis of Patriarch Evtimii proves that his entire literary work is subject to the strict moral norms that impose the hesychasm as a spiritual trend, as well as to the high artistic and aesthetic criteria he forms in the literature – true and artistic translations, richly decorated style, exquisite phrase.

Keywords: spiritual perfection; hesychast doctrine; moral corruption; unity of the church; artistic and aesthetic criteria.

Последният български патриарх Евтимий, е един от най-ярките привърженици на исихастското учение. Неговите основни принципи той усвоява още на съвсем млада възраст, в Килифаревския манастир от своя учител Теодосий Търновски. По-късно, в Константинопол, в манастирите на Света гора и в Кулата Селина той ги доусъвършенства. При завръщането си в България, вече като окончателно формиран исихаст – основава манастира Света Троица. Тук поставя началото на Търновската книжовна школа, която развива активна книжовна и преводаческа дейност. Чрез нея Евтимиевата книжовна школа „...

несъмнено изиграва изключително важна роля в превръщането на исихазма в една от основните идеологически и ценностни предпоставки за обединяване на православния свят и усъвършенстването на неговата култура“ (Данков 1999, 61). Водещ принцип при формирането на философската култура на Търновската книжовна школа е: „Светът е книга, написана чрез символи, а разчитането им е подчинено на усъвършенстването на човека...“ (Данков 1999, 69). Като неин основател и безспорен авторитет в духовния и книжовния живот, Евтимий прокарва и налага в своето книжовно дело идеите на исихазма. Те намират отражение още в първата му значима изява като книжовник – преводаческата дейност, която предприема заедно със своите ученици. Като преводач Евтимий се стреми към точни, художествени преводи със стройна фраза и изискан език, като намира старите преводи за неточни, с нестроен изказ и груб език. В „Похвално слово за Евтимий“ неговият пряк ученик Григорий Цамблак дава сведения за преводаческите възгледи и възгледи на своя учител, които го подтикват да предприеме нови преводи: „Нѣ прѣвѣи прѣвѣдители, или за еже еллинскаго ꙗзыка же и оученїа не въ конецъ вѣ <ѣ> ти, или и за еже своего ꙗзыка дебелисти слоужити, ꙗже издаша книжгы, не слоужии въ рѣчехъ ꙗвиша сѧ и разоумѣнїи грѣхъскихъ писанїи не съгласны, дебелиствомъ же свѣзаны и не гладкы къ теученїю ꙗго <аголь> номоу“ (Русев, Давидов, Гълъбов, Данчев 1971, 166–168). Книжовникът изтъква и опасността, която крият несъответствията в старите книги за чистотата на православие: „... многъ же вѣдъ въ нихъ крыше сѧ и истиннымъ догматомъ съпротивленїе. Тѣмъже и многы ереси отъ сихъ произыдоша“ (Русев, Давидов, Гълъбов, Данчев 1971, 168).

В „Житие на Иван Рилски“, въпреки че не се отнася за преводна, а за оригинална творба, самият Евтимий потвърждава казаното от Цамблак: „Иже ко иже прѣжде насъ во немъ нехытрѣ нѣкако и грѣхѣ съписаха, сѧ мы по лѣпотѣ, ꙗкоже ключино ест(ь), оубо рѣдно съповѣдати потъщахомъ сѧ, извѣстно вѣдающе, ꙗко ꙗже о штици повѣсть веселити обыче штицелюбезныхъ доущъ и къ ревности въздвизати лоучышой“ (Калужняцки 2011, 96). Думите, с които книжовникът мотивира създаването на житието, са красноречиво доказателство за неговите високи художествени критерии, които са формирани под влияние на исихазма. Той проповядва не само душевно усъвършенстване, но и съвършенство по отношение на книжнината и на словото. Според исихастите словото е израз на душата и е част от цялостното душевно съвършенство. Този възглед води началото си от основоположника на исихастското учение Григорий Синаид, който разглежда човешката душа като съвкупност от словесна, страстна, желателна, разумна и мислителна част.

Евтимий предприема своята езиково-правописна реформа под влияние на исихастското изискване за установяване на общовалидни правописни правила и единен книжовен език. „Св. Евтимий защитава позиция, според която и чрез езика трябва да се проявява Божественото. Езикът по такъв начин би следвало

да подражава на съвършенството на Бога. Само в един съвършен език може да се прояви и битийното съвършенство на Бога в Неговите три лица: Любов, Мъдрост (Слово) и истина.“ (Данков 1999, 112). Със своето литературно творчество книжовникът поставя началото на нов, богато украсен агиографски стил „плетение словес“. Той, както и цялостното творчество на Евтимий, е обект на обстойно и задълбочено изследване от наши и чужди медиевисти. Стремежът да пише „по лѣпотѣ“ е израз на изискването му за съвършенство на творбите по отношение на композицията, стилно-езиковите средства и изчерпателността на фактите и аргументацията – предимно от Библейските книги. „Философската култура на св. Евтимий особено ярко е изразена в следните негови схващания: за „земните неща (по начало отбягвани) може да се говори с „грубия“, „земен“ език, а за богословските проблеми и категории – със свръх „ляпота“, с „небесен език“ (словосъчетание на Евтимий), непостижим в пълнотата си от човешкия разум. Той предпочита Словото пред творението, което се постига със сетивата, с „чувственото зрение“, а Словото – с ума и мисленето, с „духовните очи“ (Данков 1999, 70).

Настоящата статия има за цел да разгледа по-обстойно влиянието на исихастката идеология при изображението на героите в житията и панегериците на Патриарх Евтимий – въпрос, който е сравнително слабо засегнат в медиевистиката, както и отражението на исихазма и идеите му за съвършенство в духовния и религиозен живот – борба срещу ересите за единство на църквата и борба с нравствената поквара и установяване и налагане на строги морални норми в посланията.

Като се има предвид, че житията и похвалите обслужват култа към светеца и имат за цел да дадат живота на праведниците като модел на подражание, напълно логично е под влияние на исихазма Евтимий да придаде на героите в своите произведения чертите на съвършения исихаст. Това се отнася най-вече за агиографските творби, в които са описани етапите, през които, според исихастите, трябва да се премине, за да се постигне пълно душевно съвършенство, в резултат на което вярващият има възможност да съзерцава Таворската светлина – знак за богоспасената душа. „Знак означаващ, че вярващият е постигнал желаното единение с Бога, че се е върнал отново в своето „отечество“ (Ангелов 1994, 253).

Исихастското учение регламентира като задължително условие за всеки желяещ да се върне в Небесния Йерусалим – в своята „първоначална родина“ – отшелническият живот в търсене на пълно уединение, далеч от светските съблазни. В този смисъл за исихастите пустинята и планината придобиват особено важно семантично значение. Те се превръщат в символ на отшелничеството и символизируют пътя към Бог. Самият Евтимий, като убеден исихаст, отдава голямо значение на отшелническият живот като средство за душевно усъвършенстване. В „Житие на Иван Рилски“, светецът напуска светския живот, взимайки

със себе си само една кожена дреха. Книжовникът отбелязва, че за да се отдаде на пълно уединение той: „прїиде въ показаннѣхъ томоу гврѣж и, сътвори малѣхъ ѿ хрстїа колибѣ, въ тоу прѣбываа, пощенїемъ и вѣдѣнїемъ оудржываа тѣло ...“ (Калужняцки 2011, 97).

Образът на пустинята с нейното семантично значение се среща неколкотократно в „Житие на Петка Търновска“ като съзнателно избрано от светицата място на пълно уединение. „... въсѣхъ авїе оутѣи сѣ, родтѣла коупно и сѣродникъ, рабъ же и рабынь, поустынное съ тѣшанїемъ постиже нѣдро, извѣстно вѣдащи, тако ничто же тако ино плѣтѣскаа обыве оуспивати възыгранїа, такоже поустына.“ (Калужняцки 2011, 53). Евтимий дава представа и за подобаващия пустиножителски живот. „Прѣподобнаа оубо, тако поустына достигши, такоже прѣдрече сѣ, апостольскому оусердїю възпревнова житїю, постом и вѣдѣнїем изноурѣж тѣло, злостраданїи и на земли лѣганїи. Отъ сѣдоу же и кож(ь)ственымъ раждѣгши сѣ желанїем, не стръпѣ на мнозѣ себе щѣдѣти, нѣ въсѣ коупно до конца себе оумрѣтви и поустына положуши, тамо невещетѣвеное и аггелское прѣбывааше житїе ...“ (Калужняцки 2011, 54–55). В същата творба книжовникът изтъква смисъла и значението на пустинята според исихастката идеология. „... пчуаловаше же о вставленїи поустынїе, ничтоже въ ино тако доушоу оуницають и въ прѣвовобразное приводить, такоже поустына и възьмльвїе“ (Калужняцки 2011, 134).

Решили да прекарат живота си „дѣвство хранаще и чистотѣ“ Филотея и Константин са твърдо убедени „... себе ѿ мира ѿтажунти и въ оуединени жити.“ За да постигнат душевно съвършенство, чрез което да се върнат в изконното отечество – Небесния Йерусалим, те търсят уединение в пустинята. „...и тамо. въ поустыни. хоудѣ сътворше колибѣ. прѣбывша на многа лѣта, уастаа колѣнопоклонїа твораще и постомъ и вѣдѣнїемъ тѣло оудржывааще“ (Калужняцки 2011, 145).

Пустинята и планината като топоси, символизиращи отшелничеството и аскетизма, като средство за душевно пречистване и връщане към истинското, желано отечество в „Житие на Филотея Темнишка“ са заменени от пустинен остров. „Близъ же града Мѣлившта езерѣ нѣкое ест(ь), островъ же нѣкїи сълоучи сѣ въ немъ быти, и тоу въшедши и келїцѣ малѣхъ сътворши, прѣбывааше прочее, матежъ въсѣбуйскы ѿ себе ѿттраши, пощенїемъ вѣдѣнїемъ и на земли лѣганїемъ тѣло оудржываа. Толико оубо на страсти себе подвиже, елико прильпнѣти къстемъ ежъ къ плѣтемъ“ (Калужняцки 2011, 146). Така в творбата той придобива значение на „място за изпитание и спасение“, символизиращо връзката между човек и Бога.

Според теорията на основоположника на исихазма Григорий Синаид двата етапа към достигане до Небесното отечество са „пракис“ или „деяние“ и „теория“ или „видение“.

Понятието „пракис“ или „деяние“ изисквало практикуването на множество аскетични добродетели – послушание, смирение, бодърстване, търпение,

пост, молитва, оскъдна храна, в пълно уединение. Докато пребивава в Рилската пустиня в колибата от клони Иван Рилски „... вѣ тоу прѣбываа, пощеніемъ и вѣдѣніемъ оудржувааа тѣло...“; „... ниутоже въсѣнѣды имы, развѣ быліе трѣбное...“; „Ни въ то самое быліе поустынное до сытости пріимааше, нѣ мало сѣла и скѣдно, и се по захождение слѣньунѣмъ, и водѣ же такожде, елико тѣуѣж вънатрѣнѣка прохлдити. Слѣзныи же пакы того истоуникъ кто подостонію извѣститъ, въсеншцаа же такожде стоаніа и колѣнопрѣклоненіа?“ (Калужняцки 2011, 97). По-късно заменяйки колибата с пещера светецът продължава своите аскетични подвизи. „Прѣбывст(ь) же тоу въ той пещерѣ вѣ лѣтъ, ни единого покоа тѣлесна имѣа, трюды къ трюдшмъ и вольѣзни къ вольѣзньмъ прилага“ (Калужняцки 2011, 99).

„Поустынаа полочуши“ Параскева пребивава там в пълно уединение: „... постомъ и вѣдѣніемъ себе оудржуваащи, поустынное же быліе въкоушаваа, и се скарѣдѣ же и хоудѣ, стюденіѣж и зноемъ иставаемаа и къ единому тѣуѣж възираащи спасти могжшому отъ малодоушіа и отъ воураа смѣренныаа ср(ъ)джемъ“ (Калужняцки 2011, 54–55).

Според исихастското учение особено важно е вярващият да формира съзнание за собственото си несъвършенство и греховност, което се дължи на убеждението, „... че е недостоеен и грешен, че е по-лош дори от демоните... И същевременно да закали устойчивостта си срещу заплашващите го страсти и пороци – чревоугодие, сребролюбие, гордост, злоезичие, многоглаголстване“ (Ангелов 1994, 252). В борбата със страстите, бесовете и демоните най-важна е духовната устойчивост.

Иван Рилски дава израз на своето ниско самочувствие чрез цитат от Псалтира: „скуптъхъ выхъ оу тебе — въпїа — и азъ съ товож“ (Пс. 72:22–23). В борбата с бесовете той проявява своята душевна твърдост и непоколебимост. „Мнѣжже въ, прѣвобразуающе себе, вѣси прихѣждаахъ, свѣрѣи различныхъ вбразы оустрашити и отгнати того хотѣаще. Нѣ доблѣи непоколеблемъ прѣбывааше .тѣхъ къзньми, такоже нѣкый камень...“ (Калужняцки 2011, 97).

Въпреки крехката същност на своята женска природа Параскева проявява присъщата за всеки исихаст твърдост и устойчивост. „... никакоже прѣста лочкавыи тоу искоушїе мѣутанми же и привидѣнми, множицею же и въ различныхъ свѣрѣе себе прѣтварае еже како би той спону отъ тѣчїнїа сътвориль. Нѣ доблага Параскеви вышнїаго положи привѣжище себѣ, слѣзныи отъ оуїю непрѣстанно изводиащи истоуникъ. Сице оубо той въ женьскомъ їест(ь)ствѣ мужьскый стѣжавши разоумъ, въсе вражїе такоже нѣкѣторою паоучиноу разарааше къзни“ (Калужняцки 2011, 133).

Непреклонна и непоколебима в борбата със страстите остава и Филотея. „Ненавидѣи же добраа дїавола не сътрѣпѣ не мнѣсѣ вставити тѣ неискоушенѣж, нѣ различныхъ на нѣ въздвїеже рати, овог да же страхванми, овог да же различными мѣутанми тож съмїжааше ср(ъ)дце, овог да же въ зїмїа, овог да же въ свѣрѣе себе прѣтвараѣа, тѣж оустрашааше. Она же флѣмскый онѣ въ оустѣхъ овношааше

глаголъ: „СѢТѢСТЖИТЕ УТ МЕНЕ — глаголаци — въси, твѡраѡци вѡзакнѡїе.“ (Пс. 6:9) (Калужняцки 2011, 146–147).

Вторият етап от учението на исихастите (теория) или (видение) изисква от желаещия да се завърне в изконното си отечество – Рая, да се отдаде на пълно безмълвие, като напълно се абстрахира от околния свят. „Исихис“ или безмълвието е добродетел, която исихастите високо ценят и която дава наименованието на тяхното учение. Според теоретиците на исихазма безмълвието: „Могло да бъде нарушавано само с изблици на плачове и ридания, а след това – с една непрестанна, дълбока, вътрешна молитва (т. н. умна молитва, за която се изисквала специална физическа и психологическа нагласа)“ (Ангелов 1994, 252–253). Нейното огромно значение се определя от обстоятелството, че: „Умната молитва исихастът използва като средство за взаимно проникване (perichoresis) на триединството и единотроичността на Светата Троица (Бог Отец, Бог Син и Бог Свети Дух)“ (Данков 1999, 33). В резултат на нея и непрестанното проливане на сълзи, с които да отмие греховете си, молещият има възможност да съзерцава Таворската светлина – крайна цел при завръщането в изначалната родина, в Небесния Йерусалим, откъдето били прогонени за своето прегрешение Адам и Ева.

Описаният от Евтимий модел на поведение в „Житие на Иван Рилски“ напълно съответства на това задължително за „видението“ изискване. „И тако оубо свое еже къ господоу шхожденіе разоумѣ, на молитвѣх себе обрати. и топлыя сълзы ут очію изливааше и. Колѣнѣ на землѣ прѣклонъ: Боже, — глаголааше — въсѣдръжителю. прїими мѣ грѣшнаго и недостойнаго раба своего...“ (Калужняцки 2011, 104–105).

В „Житие на Петка Търновска“ е даден сходен поведенчески модел. „... прѣвѣыст(ь) тамо вѣрѣне не мало, трудоу къ трудоу и волѣзни къ волѣзнемъ прилающа, постомъ и вѣдѣніемъ себе оукрашающа и єдина єдиномоу выноу вѣсѣдоуща. Вѣрѣнени же не малоу милошѣдшоу, свое шхожденіе еже ут соудоу разоумѣ, абіе же на молитвоу себе вкрати и сълзлами земльноюю обливааше лице...“ (Калужняцки 2011, 134). Метафоричният израз „сама със Самия“ съответства на кулминационния момент от „видението“, когато според исихасткото учение молещият се е озарен от Божествената светлина.

Риторичният въпрос „Сълзный же тож како скжж истоуникъ. непрѣстанна въздыханѣа, млѣуанѣе красноє, непрѣстанныя мѡлвы. ѹдстаа колѣнопоклоннѣа, вѣстастѣк онеуное, любви, ажє о возѣ, аггелское жителство и ина такова, таже о вож(ь)стѣвнѣй показа любви?“ (Калужняцки 2011, 147) в „Житие на Филотея Темнишка“ също насочва към висшето състояние на „видение“, в резултат на което героинята постига крайната за всеки исихаст цел – да съзерцава Таворската светлина.

Героят в „Житие на Иларион Мъгленски“ е изобразен в духа на исихастката идеология. Той проявява задължителните за всеки исихаст качества „...“

постоми и в д'кн'емь и въсьенощными стоан'и себе оудрж'уаа и слъзным на въсь'ккж, ноць проливаа ист'чунныкы и въвъсьемь подражаваа великааго оного Феод'вс'а общ'ежител'ѣ“ (Калужняцки 2011, 111). Евтимий го представя като непримирим противник и изобличител на еретиците и тяхното лъжливо учение. Така чрез него налага исихастката идея за единство и чистота на православната църква. Иларион Мъгленски олицетворява съвършения духовен пастир, който посочва заблудите и верния път на владетеля. „Темата за архиерея или отшелника, ръководещ помислите на светските власти, е твърде подчертана, първостепенна в Евтимиевото творчество (Иванова 1986, 76).“ Тя е отразена и в „Житие на Иван Рилски“. Напътствията, които се съдържат в посланията на пустиножителя до цар Петър: „Т'бмеже, аще хоцеши съ з'емными и небесное наслед'довати царство. в'жди шедр'ѣ. Икоже от(ь)щъ нашъ небесный щедр'ѣст(ь).“; „Да исх'удат нищ'и рад'остни от твоєж полаты, к'наси же твоа похвалы на аз'ыщ'ѣх да носат. Да с'баеть св'ѣтлост'ѣж доброд'ѣт'ѣлей твоа вагр'ѣница, ѹада же твоа да с'жт'ѣ възд'ыхан'ѣ и слъзы...“ (Калужняцки 2011, 104), го превръщат в духовен наставник на българския владетел. Верен на тази идея, в „Похвално слово за Йоан Поливотски“ Евтимий описва героя като ревностен борец за единство и чистота на православна църква. Като духовен пастир и висш архиерей той изпълнява своето задължение да посочи грешките на царя и да изобличи нечестивите му дела. „... и Полив'отское добр'ѣ оупасе стаде, но т'ѣу'ѣж же, н'ж и еретич'ьскыа пл'ѣкы, такоже пращ'ѣж, словесными в'ръжен'емь до конца раздр'оуши, к'ъ симь цар'ѣ неуст'воу'ща овличи...“ (Калужняцки 2011, 209). С риторичен въпрос – фигура на речта, присъща за ораторската проза, към която принадлежи творбата, книжовникът изтъква един от основните принципи на исихазма, усвоен от Йоан: „Н'ж которое оубо слово скажет'ѣ сего д'ѣан'ѣ же и доброд'ѣт'ѣли?“ (Калужняцки 2011, 209). Кратко, но емоционално, както го налага жанровата принадлежност на похвалното слово, е маркиран един от етапите на исихасткото учение „деяние“, което се състои в упражняване на висшите християнски добродетели.

Лаконично, само с едно изречение, в „Похвално слово за великомъченица Неделя“ книжовникът изобразява присъщото за всеки исихаст поведение през три различни периода от живота на светлицата. В най-крехка девическа възраст: „Она же, въ темнищ'ѣх от'вѣдена. т'ѣплыми слъз'ами к'ъ богу мол'ѣше с'а оукр'ѣпити т'ѣ на п'одвигы и неослаб'н'ѣ показати въ м'жк'ѣх“ (Калужняцки 2011, 189). По време на съдебния процес след всеки разпит Неделя се връща в тъмницата поукрепнала духовно и с още по-голямо усърдие спазва основните изисквания на исихасткото учение. „Она же на милит'ѣж себе пр'ѣклонши, въсьа же ноць без с'ѣна пр'ѣбывши“ (Калужняцки 2011, 190). В края на мъченията тя отхвърля предложението да се поклони на езическите богове, преминавайки към най-висшия етап от исихастката практика – „видението“. „Она же, к'в'ѣна на з'емля пр'ѣклонши и ср(ъ)д(ь)ч'ѣн'ѣи очи на небо възв'едши, съ слъз'ами помол'иса...“ (Калужняцки 2011, 192).

При изображението на героите в житията и панегериците Евтимий косвено отразява идеите на исихазма като им придава типичните за исихаста черти и набелязва задължителните етапи, през които преминава, за да съзерцава Таворската светлина и да се завърне в изконното си отечество – Рая. За агиографските творби на Патриарх Евтимий и неговите последователи с основание може да се каже, че: "... при съставянето на житията в Търновската книжовна школа се мотивира становището, че е невъзможно адекватно да се предаде с думи съзерцаваната истина от исихаста, когато той е постигнал единение с Бога" (Данков 1999, 68).

В посланията си книжовникът пряко излага основните моменти от исихастката идеология. В „Послание до Киприян“ той обяснява смисъла и значението на „пустинята“; „безмълвието“ – задължителни според учението на Григорий Синаит за всеки желаещ да се „приобщи“ към Бога. „Пустыни възмълвѣю мати. пустыни постоу оучителница. Безмълвѣе и постъ доуховна съпруга, лѣствица на небеса възводѣщи, поуть непрѣлѣстнѣй къ богоу, верига благосъучениа. Безмълвѣе и постъ чистотѣ ходатаа. цѣломоудрѣа оучителе...“ (Калужняцки 2011, 236). Разясненията, напълно в съответствие с теорията на исихазма, определят първостепенната им роля по пътя към „душевното пречистване“. Евтимий, който до съвършенство е овладял основните принципи на исихазма, тълкува семантиката на „поклона“ и „колениченето“ – задължителни ритуали, които исихастите изпълняват по време на молитвите. „Поклони же и колѣнопрѣклонѣнѣа падѣнѣа и възстанѣа прописоуѣють образъ; падохом въ ради прѣктоупленѣа, възстахомъ же съ Христомъ въскр(ѣ)сенѣа ради. И тако да не въ забвѣнѣе прѣидемъ нашимъ съгрѣшенѣомъ. Чѣстаа поклонѣнѣа на землю творимъ; възтѣюще же пакы. въскр(ѣ)сенѣа и възстѣнѣа штрѣха назнаменуемъ въразъ. иво поклони свѣтованѣа соуть въразъ“ (Калужняцки 2011, 239). Съветите, които съдържат отговорите на Евтимий, изграждат образа на съвършения исихаст и утвърждават най-високоценената от исихазма добродетел – смирението. „Въ сиѣх оубо тѣвѣ соущоу, злостраданѣе любви, нестежанѣе и низолѣганѣе, съкроушенѣе и чѣстое въздыханѣе, прочитанѣе съ вънѣманѣем, памет съмрътноую и вож(ь)ственый страхъ и, да съкращениѣ рекоу, матеръ възѣхъ довродѣтѣлѣей, смѣренѣе“ (Калужняцки 2011, 243). В края на посланието, чрез цитат от Посланието на апостол Павел до Коринтяни: „Яще оубо и самъ сице потѣщиши се. прочитае чѣсто въ вож(ь)ствнихъ писанихъ. доуховный шт ниѣх слагае мед. и дѣломоу оусръдно подвигнеши се прилежати, въ скорѣ на видѣнѣа възтѣеши высотоу и въ незаходимый постигнеши мракъ и богови приближиши се и чистѣ томоу бесѣдоуеши...“ (По I Кор. 13:12) (Калужняцки 2011, 244), той набелязва задължителните етапи, за да се постигне пълно духовно съвършенство и крайната за исихастите цел – възможност да се съзерцава Божествената светлина. Отговорите на българския патриарх до Киприян съдържат разяснение и тълкование на основните моменти от иси-

хастката практика, което го превръща в своеобразен трактат върху теорията на исихазма. Съдържанието на останалите три послания – до Никодим Тисменски и до Митрополит Антим – е подчинено на идеята за чистота и единство на православната църква, която Евтимий налага: „На първо място чрез борба за единомислие по всички верски въпроси“ (Иванова 1986, 76), чрез стриктно спазване на ортодоксалната догматика, както и чрез борба с моралната поквара и ересите. „На същата обединителна идея е подчинена и книжовната реформа на Патриарх Евтимий. Тя е опит да се осигури културно единство на балканските, а в по-далечен план – и на източно славянските православни народи“ (Иванова 1986, 76).

В писмо до цар Петър, което е цитирано в житието на Иван Рилски, отшелникът дава съвети на българския владетел, които утвърждават високо ценени от исихастите добродетели: „Бъди кроток же и тих и благопристъпънь къ всѣмъ, на всѣхъ штверсты твоѣ илѣи оуи. Да проливаеш сѣ на всѣхъ твоего милованѣа масло...“ (Калужняцки 2011, 104). Напътствието: „Балѣи сѣ под ншгана матери твоѣж црѣкве, припадѣи оусерднѣо и врѣхъ ирѣкланѣи тож прѣвопрѣстоли...“ (Калужняцки 2011, 104) отразява исихастката идея, че църковната власт е над светската. Същата идея – за господстващата роля на църквата се съдържа и в уверението на Йоан Поливотски: „Зриши ми, ш царю, како цр(т)кви всѣхъ съдръжитъ и всѣми научаствоуетъ.“ (Калужняцки 2011, 214).

Разгледаните творби са безспорно доказателство, че исихастката идеология, която духовникът Евтимий е усвоил до съвършенство, е повлияла и на книжовника – в чието творчество идеите на исихазма са пряко или косвено отразени. На тях той напълно подчинява изображението на героите в житията и похвалните слова. Всички те притежават присъщите за исихастите качества – смирение, милосърдие, кротост, духовна устойчивост в борбата с бесовете, като непрестанно се молят. Непрестанните молитви неизменно са придружени от чести въздишки, поклони, „лежане ничком и коленопреклонение“ и непрекъснато проливане на сълзи, с които да отмият греховете си. Светците, на които са посветени агиографските и панегиричните творби на Евтимий, преминават през „деяние“ и „видение“ – етапи, които според исихазма са задължително условие за постигане на душевно съвършенство, което дава възможност да се съзерцава Божествената светлина. Идеите за господството на църковната власт над светската, за задължението на архиерея или отшелника на ръководи помислите и делата на владетелите, единството и чистотата на православната църква, за борбата с моралната поквара и ересите са пряко отразени в посланията на Евтимий. Отговорите, които дава на отправените към него въпроси, разясняват, тълкуват и налагат основните моменти от догматиката и практиката на исихасткото учение. Те са косвено отразени в житието на Иларион Мъгленски и похвалното слово на Йоан Поливотски чрез героя – образец на съвършения духовен пастир и борец срещу еретиците.

Цялото книжовно дело на Патриарх Евтимий е подчинено на строгите морални норми, които налага исихазмът като духовно течение, както и на високите художествено-естетически критерии, които налага в книжнината – точни преводи, богато украсен, пищен стил и изящна фраза. Те са изградени под влияние на богословското схващане за словото като адекват на Бога, което формира в исихастите сериозно и грижливо отношение към неговата красота и изящност. „Ето защо текстовете на Търновската книжовна школа са послание, съдържащо един идеал за избавление и спасение на човека от смъртта чрез Словото“ (Данков, 1999, 69–70).

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1994: Д. Ангелов. Византия. Духовна култура. София, 1994.

Данков 1999: Е. Данков. Метафизика на исихазма. Т. I. София, 1999.

Иванова 1986: Кл. Иванова. Патриарх Евтимий. София, 1986.

Калужняцки 2011: Е. Калужняцки. Съчинения на българския Патриарх Евтимий. В. Търново, 2011.

Русев, Давидов, Гълъбов, Данчев 1971: П. Русев, А. Давидов, Ив. Гълъбов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. София, 1971.